

Вікторія ТКАЧЕНКО

**ДОКУМЕНТИ ЦДАВО УКРАЇНИ
З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА**

Український кінематограф зароджувався у складних умовах національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Проте нестабільність тодішнього міжнародного становища, безупинна зміна влади на Україні, брак і розпороченість кваліфікованих сил та гостра нестача технічного устаткування і матеріалу стримували перші незрілі паростки національного кіномистецтва.

У періодичній пресі 1920-х років знайдено цікаву інформацію про те, що в серпні 1918 р. гетьман П. Скоропадський видав наказ про українізацію кіно та створення першої української кіноорганізації, завданнями якої були випуск власних та завезення в Україну закордонних фільмів. Ця організація, що отримала назву “Українфільма”, мала й свою емблему: в овалі – козак на коні, а над ним напис – “Українфільма”. Через нетривалість існування гетьманського уряду ця організація не встигла випустити жодного фільму, а невдовзі й зовсім зникла¹.

За тих часів активно ставилося питання про специфіку кіно, велася дискусія, чи вважати кіно мистецтвом взагалі. Та реальна потреба в агітаційному масовому органі взяла гору... Було визнано, що кінематограф має стати одним із знарядь радянської влади для поширення комуністичної ідеології. Втілювати ж це рішення в життя був покликаний Всеукраїнський кінокомітет, пізніше реорганізований у Всеукраїнське фотокіноуправління (ВУФКУ).

Джерельною базою для дослідження питання щодо становлення та діяльності Всеукраїнського кінокомітету є документи фонду 166 “Народний комісаріат освіти УСРР” ЦДАВО України. Згідно з ними, Всеукраїнський кінокомітет було утворено у Харкові при Всеукраїнській раді мистецтв Народного комісаріату освіти УСРР. Точна дата його заснування не встановлена. Вірогідно, вона співпала в часі з оголошенням 17 січня 1919 р. декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України за підписом його Голови Г. Л. Пятакова про передання всіх театрів і кінематографів у відання Відділу освіти, на який покладался обов’язок здійснювати розробку інструкцій для місцевих рад про порядок завідування театрами та кінематографами (ф. 166, оп. 1, спр. 10, арк. 6).

У своїй діяльності Всеукраїнський кінокомітет керувався положенням та програмою. Його основним завданням було визнано “упорядкування та врегулювання фото- і кінопромисловості з метою систематичного і раціонального використання її як знаряддя пропаганди ідей соціалізму і як органу культури й освіти”².

Згідно з положенням Кінокомітет складався з таких відділів: обліково-контрольного, технічного, фотографічного, науково-педагогічного, дитячого, цензури та рецензій, кінохроніки, виробництва картин, експлуатаційного, кіношколи. Функції відділів визначалися так*:

“а) Учетно-контрольный: контролирует и регулирует фото- и кинопромышленность, следит за правильным вывозом означенных продуктов из Украинской республики и способствует их ввозу из заграницы. Ведет учет

новых картин, следит за правильной оплатой гербового сбора, инструктирует Комитеты служащих по вопросам правильного и целесообразного ведения дела в интересах Республики.

б) Технический: ведет надзор за кинематографами, руководит мастерскими Комитета по устройству, починке и ремонту аппаратов, конструирует новые аппараты и разрабатывает схемы и оборудует передвижные кинематографы.

в) Фотографический: снимает хронику важнейших событий, снабжает иллюстрированным материалом советские издания, издает портреты вождей пролетариата и деятелей революции для широкого распространения среди народных масс.

г) Отдел научно-педагогический: составляет популярные брошюры и лекции к имеющимся научным картинам и устраивает систематические лекции с показательным кинематографом и волшебным фонарем в рабочих районах, армейских частях и пр., для чего входит в связь со всеми культурно-просветительными организациями Украинской республики.

д) Детский: устраивает детские сеансы с популярными беседами и лекциями.

е) Отдел цензуры и рецензии: просматривает все кинематографические картины, тщательно фильтрует их, запрещает те из них, которые содержат элементы порнографии и уголовщины, и отмечает выдающиеся произведения светотворчества, рекомендуя их советским театрам.

ж) Кинохроника: снимает важнейшие события, жизнь фронта, борьбу с контрреволюцией, выдающихся политических деятелей для демонстраций во всех электротеатрах.

з) Производство картин: в предлагаемом государственном ателье и лабораториях Кинокомитета будут создаваться картины на сюжеты из истории революции всех стран и народов, а также и другие, проповедующие социализм, равенство и братство.

и) Эксплуатационный: ведет хозяйственную часть Кинокомитета, управляет принадлежащими Кинокомитету театрами, ведет товарообмен с заграницей, сдает в прокат соответствующим театрам принадлежащие Кинокомитету его картины и пр.

к) Киношкола: подготавливает мастеров экрана, артистов, режиссеров, директоров, музыкантов, операторов, лаборантов, механиков и т. д.” (ф. 166, оп. 1, спр. 674, арк. 23, 24).

У положенні зазначалося, що Кінокомітет складається з Голови, Керівної колегії та Великої колегії. Вирішення питання про призначення та звільнення Голови Кінокомітету покладалося на Колегію народної освіти, Керівної колегії з двох осіб – Всеукраїнську раду мистецтв за поданням Голови Кінокомітету. До складу Великої колегії як дорадчого органу входили завідувачі всіх відділів Кінокомітету.

Поточні питання своєї діяльності мав вирішувати сам Кінокомітет. Водночас зазначалося: “Дела, требующие новых расходов (вне сметы), равно опубликования постановлений, имеющих общегосударственный характер, представляются на разрешение Совета искусств” (там само, арк. 24).

Заслуговує на увагу Програма діяльності Кінокомітету. Наводимо її повністю:

“Всем армейским кружкам, рабочим клубам, обществам, всем культурно-просветительным учреждениям при заводах, фабриках, мастерских, при профессиональных союзах, больницах, в селах, деревнях Украины, всем научным отделам при школах, училищах и гимназиях, всем, всем, всем нуждающимся и стремящимся к просвещению.

В Харькове при Комиссариате народного просвещения во Всеукраинском совете искусств организован Кинокомитет.

Своею ближайшею задачею Кинокомитет ставит, прежде всего, тщательную цензуру для всех вышедших и выходящих лент, чтобы ни одна картина по своей нехудожественности или безнравственности или антиреволюционности сюжета – не выходила бы в свет. Кинокомитет берет на учет ленты всех прокатных контор Украины и регулирует демонстрацию лучших из них для просвещения армейцев, рабочих и учащихся. Кинокомитет организует передвижной кинематограф для прифронтовой полосы для военных частей, чтобы товарищи армейцы не были лишены культурных развлечений.

Но главной своей задачей Кинокомитет ставит распространение научных знаний всюду – путем кинолекций.

Кинокомитет взял в свое ведение все картины научно-просветительного и педагогического характера, тщательно подбирает их, ремонтирует и систематизирует.

При Кинокомитете организован и особый научно-педагогический отдел, который располагает штатом лекторов-специалистов по всем отраслям науки, культуры и знания. Лектора сопровождают все картины популярными чтениями и докладами.

Кинокомитет располагает серией детских картин, сказок, которые будут служить иллюстрацией специальным рассказчикам детских сказок.

Кинокомитет устраивает сеансы научного и детского кинематографа в советских театрах. Рекомендует и посылает ленты и лекторов всем учреждениям, организациям и обществам, которые способствуют и заботятся о просвещении на Украине.

Поэтому, научно-просветительный отдел Кинокомитета, являющийся центром кинопросвещения на Украине и прифронтовой полосе, обращается ко всем культурно-просветительным организациям, обществам и учреждениям на всех заводах, фабриках, при всех профсоюзах, школах, училищах, ко всем кружкам в армейских частях – ко всем, всем, всем с большой и настойчивой просьбой...

Пусть все, кто хочет работать для просвещения, сообщат Кинокомитету (научно-педагогический отдел. Харьков, ул. Либкнехта № 4, кв. 2)” (ф. 166, оп. 1, спр. 674, арк. 25, 26).

Про чітке й послідовне одержавлення кінематографічного процесу на українських теренах свідчать кілька обов'язкових постанов Всеукраїнського кінокомітету, виданих наприкінці січня – в березні 1919 р. Згідно з ними, заборонялося самовільно використовувати позитивну плівку, продавати і вивозити за кордон кіноапаратуру та фільми. Власникам кінотеатрів, прокатних контор, ательє пропонувалося звернутися до Кінокомітету за отриманням інструкцій щодо обліку своїх товарів, подальшого прокату, продажу тощо (ф. 166, оп. 1, спр. 10, арк. 7, 32).

Першими було реквізовано ательє для виробництва фільмів “Художній екран” і “Світлотінь” у Києві та приватні ательє в Одесі³. У приміщеннях, які

відбирали в кінопідприємств, розпочали створювати “показові кінотеатри”, які переслідували виключно культурно-просвітницькі цілі.

Розвиткові кіносправи в Україні значною мірою сприяли політоргани Червоної армії. У відділах політосвіти та при політвідділах було створено кінокомітети та кіносекції, яким доручалося виготовлення та прокат кінофільмів. Вони діяли в тісному контакті із Всеукраїнським кінокомітетом та місцевими органами народної освіти, підтримували їх в матеріально-технічному відношенні. Ця робота мала за мету передусім залучення народних мас через кіномистецтво до розбудови країни. Армійські пропагандисти першими в Україні почали використовувати кіносюжети під час проведення мітингів, лекцій та іншої агітаційно-виховної роботи.

Політвідділ 41-ї дивізії в 1919 р. під час перебування в Одесі почав налагоджувати виробництво з випуску фільмів, якість яких була низькою, але за змістом вони цілком відповідали тогочасній тематиці. Було знято фільми “Червоний Касьян” та “Оповідання про сім повішених”⁴.

“Червона зірка” – таку назву мав випуск хроніки, що з’явилася на екранах 16 березня 1919 р. і знаменувала початок діяльності військового кіноцентру⁵. Місяцем пізніше при Київському військово-окружному управлінні було створено вже ціле кіновидавництво з такою ж назвою, що поєднало велику групу літераторів, режисерів, акторів, художників, представників профспілки кінопрацівників. Нова установа мала чотири секції: кінематографічну, театральну, художню та літературне бюро. Технічною базою для виробництва фільмів стало невелике націоналізоване приватне ательє “Художній екран” (розміщувалося на Хрещатику), яке мало власну лабораторію та павільйон для зйомок. Студія постачалась електроенергією від похідної армійської електростанції⁶.

У лютому 1919 р. відділ кінохроніки Всеукраїнського кінокомітету випустив перший номер кіножурналу під назвою “Живий журнал”⁷.

У бюлетені Всеукраїнського кінокомітету зазначалося, що відділ кінохроніки у травні–червні 1919 р. зняв кінофільми “Перший руханий потяг”, “Пароплав імені ЦВК”, “Відкриття Всеукраїнського з’їзду повітових комітетів”, “Життя червоних курсантів” та ін.⁸

Хронікальні фільми “Вручення М. І. Калініним ордена Червоного Прапора Першій Кінній Армії”, “Парад військ і демонстрація 1 Травня у Києві”, “Бойові подвиги 41 дивізії у боротьбі з інтервенцією та контрреволюцією”, “Взяття Одеси частинами Червоної Армії” відображали найголовніші події, якими жила в той час країна⁹.

З 1919 р. розпочався випуск перших ігрових картин на актуальні теми – агітфільмів. Першими з них, які випустив Всеукраїнський кінокомітет, стали: “Все для фронту”, “Мир хатам – війна палацам”, “Квіти на камені”, “Повстаньте гнані і голодні!”, “Революційний тримайте крок!”, “Це буде останній і вирішальний бій” та ін.¹⁰ Цей жанр кіномистецтва народжувався як перехідний, йому була притаманна присутність елементів нового мистецтва. Знімали агітфільми надзвичайно оперативно: за 3–10 днів картина була готова. Як правило, їх робили короткометражними й виходили вони на екран разом із хронікою. Демонстрування агітфільмів здійснювали найчастіше кіноустановки агітпотягів та агітпароплавів¹¹.

У 1919–1920 рр. Всеукраїнський кінокомітет разом із політвідділами Червоної армії в Києві та Одесі випустили біля тридцяти агітфільмів, кі-

ноплакатів та хронікальних стрічок¹². Хоча невдовзі агітаційні фільми перестали відповідати потребам дня та перетворилися на “заштамповані “стрічки”, з якими національно змужене кіно розпочало боротьбу, саме вони разом з хронікально-документальними фільмами були початком українського кінематографа.

Всеукраїнський кінокомітет планував зняти великі художньо-біографічні фільми про Карла Маркса, Льва Толстого, Тараса Шевченка. 12 березня 1919 р. газета “Коммунар” сповістила, що Всеукраїнський кінокомітет оголосив конкурс на сценарій фільму про Т. Г. Шевченка, але, на жаль, у складних умовах тих років здійснити постановку так і не вдалося¹³.

Активний розвиток кіносправи потребував збільшення колективу працівників кінокомітету. Проте Народний комісаріат освіти УСРР пішов іншим шляхом. Було прийнято рішення створити філіали центрального органу керівництва кіносферою. Першими такі відділи з’явилися у Харкові, Одесі, Катеринославі. На чолі відділів-філій стояла комісія, куди входили голова та двоє членів, які призначалися Всеукраїнським кінокомітетом¹⁴.

У 1920-х роках українське кіно, що розпочиналося з хроніки та агітфільмів, набуло нових ознак, по суті, почало розвиватися професійне українське національне кіномистецтво. Надалі цей процес очолило створене в 1922 р. Всеукраїнське фотокіноуправління.

¹ Кіно. – 1929. – № 6. – С. 2.

² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 674, арк. 23.

³ Корниенко І. С. Кино советской Украины. – М., 1975. – С. 25.

⁴ Кіно. – 1929. – № 15. – С. 2.

⁵ Шимон О. О. Сторінки з історії кіно на Україні. – К., 1986. – С. 58.

⁶ Корниенко І. С. Кино советской Украины. – С. 25.

⁷ Історія українського радянського кіно. – Т. 1. – К., 1986. – С. 43.

⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 516, арк. 8–16.

⁹ Історія українського радянського кіно. – Т. 1. – С. 43.

¹⁰ Корниенко І. С. Півстоліття українського радянського кіно. Сторінки історії. – К., 1970. – С. 19.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С. 20.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 674, арк. 10–15.

